

# TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE HALK HEKİMLİĞİ

## Public Medicine in Turkish Folktales

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN\*

### ÖZ

Günümüz Türkiye'sinde halk hekimliği olarak bilinen kavram, ilk yazılı eserlerimiz *Divanü Lûgat-it Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de; çeşitli kavramlar (*em*, *emhane*, *emçi*, vb.)la karşılanmaktadır. Modern tıbbın müdahalesinin yetersiz olduğu durumlarda yahut da yoksulluk karşısında başvuru halk hekimliği yöntemi günümüz Türk dünyasında uygulanmaya devam etmektedir.

Türk halk anlatımları içerisinde önemli bir yeri olan halk hikâyeleri, sadece hoşça vakit geçirmek için anlatılmamaktadır. Bu anlatımlar aynı zamanda kültür değerlerimizi içerisinde toplayan bir ansiklopedi özelliği göstermektedir.

Bugüne kadar halk hikâyeleri üzerinde çalışanların pek temas etmedikleri halk hekimliği ve halk baytarlığının örneklerini bu tür anlatımlarda da bulabiliriz. Makalemizde *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Koroğlu Destanı*, *Kerem ile Aslı*, *Âşık Garip*, *Tahir ile Zühre*, *Yaralı Mahmut*, *Arzu ile Kamber*, *İbn Sinâ*, vb. halk hikâyelerinde tespit edilen örnekler çeşitli yönleriyle değerlendirilecektir.

### Anahtar Kelimeler

Halk hekimliği, halk baytarlığı, halk hikâyeleri, em (ilaç), tedavi

### ABSTRACT

The concept "public medicine" in modern Turkey was expressed by means of some words such as "em", "emhane" "emci" in our first written records "Divanü Lûgat-it Türk" and "Kutadgu Bilig". The method of public medicine which was used when the effort of modern medicine was not sufficient or when people were suffering from poverty has still applicability among Turkish people.

Folktales which constitute an important part of Turkish folk narratives are not only told for people's spare time, but these narratives have also the quality of being an encyclopedia including our cultural values.

Up to now, researchers studying on folktales have rarely mentioned about public medicine and public veterinary. In these narratives, however examples of public medicine and public veterinary can be found.

In the article, the examples in Dede Korkut narratives, The Epic Poem of Koroğlu, "Kerem ile Aslı", "Âşık Garip", "Tahir ile Zühre", "Yaralı Mahmut", "Arzu ile Kamber", Ibn Sinâ are going to be evaluated in terms of several aspects.

### Key Words

Public medicine, public veterinary, folktales, medicine

Türk folkloru ve halk edebiyatı sahasında çalışanların en çok karşılaştıkları konulardan birisi halk hekimliği ve halk baytarlığıdır. Çünkü derleme yapmak için sahaya çıkan araştırmacıların araştırma alanları büyük ölçüde kırsal kesimlerdir. Köy muhitindeki hayatın ise değişmezi halk hekimliği ve halk baytarlığıdır. Pertev Naili Boratav halk hekimliğini; "*Halkın, olanakları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz.*" (Bo-

ratav 1984: 122) diye tanımlamaktadır. Gerçekten Boratav'ın da belirttiği gibi halk hekimliği, imkânların sınırlı olması ya da ümitlerin tükendiği anda başvuru bir yöntemdir. Modern tıbbın; "Bizim yapacağımız bir şey kalmadı." demesiyle tükenen ümitler, halk hekimliği ile birlikte yeniden canlanır. Düşünün bir kere; tıp ilmi, hastalığın teşhisini koymuş, tedavisine başlamış ve belirli bir aşamadan sonra sonuca olumlu ya da olumsuz yönde ulaşmıştır. İşte o zaman hasta ile doktor en zor anı yaşamaktadır. Eğer tedavi olumlu sonuç vermişse her iki taraf da mutlu; olumsuz cevap

\* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, abalptekin@hotmail.com

vermişse her iki taraf da üzgündür. İşte o zaman hasta yakınları, halk hekimlerinin yolunu tutmakta ve hastaya alternatif tıbbın tedavilerini uygulamaya başlamaktadırlar.

Günlük hayatımızın vazgeçilmezleri arasında yer alan halk hekimliği, Türk kültüründe o kadar etkili olmuştur ki, hayatın her dalında kendisine yer bulmuştur. Bu husus sadece halk edebiyatında değil, zaman zaman eski Türk edebiyatı ve günümüz edebiyatında da insanların ilgisini çekmiştir. Galiba bunun en güzel örneği ilk sözlüğümüz olan *Divanü Lügat'it Türk'tür*. Divan'da, halk hekimliği karşılığı olarak iki kavram geçmektedir. Bunlardan birisi ilaç anlamına gelen *emdir* (DLT I: 38-3; 95-13; 407-28; DLT II: 363-19; DLT III: 157-7). Diğer kavram ise eczacı, ilaç yapan adam anlamına gelen *emçidir* (DLT I: 38-4; "Emçi angar ot atadı (Hekim ona ilaç yaptı)" DLT III: 252-12).

Divanü Lügat'it Türk'ün değişik yerlerinde; atasözü (*Erkeç eti em bolur, eçkü eti yel bolur: Erkeç eti ilaç olur, keçi eti yel olur*, DLT I: 95); beyit (*Usmuş ajun pusığın kılmış anı balığ /Em sem angar tilenip sizde bulur yakıg: Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış; ilaç çare arayıp yakıyı sizde buluyor*, DLT: 407-28) ve atasözü değerinde bir sözde (*Ol anı emletti, buğday atıg kemletti: O, ona ilaç ettirdi, buğday atı kötületti, zarar verdi*, DLT II: 363) geçmektedir.

Burada dikkatimizi çeken konu; 11. yüzyılda *em* şeklinde geçen kavramın bugün de aynen kullanılmasıdır. Anadolu sahasında tespit edilen iki atasözü bunun güzel örneğidir: "*Kelin emi olsa kendi başına çalar; İt boku eme yaradı.*"

Günümüzde, Türk dünyasının büyük çoğunluğunda halk hekimliği ve eczane karşılığı olarak *em* ve *emhane* kavramlarının kullanıldığını hatırlatmak isteriz.

İlk İslami eserler içerisinde önemli bir yeri olan *Kutadgu Bilig'* de de ilaç yerine *em*; tabip yerine de *emçi* denilmektedir. Konuyla ilgili tespit ettiğimiz beyitlerden bazıları aşağıdadır:

Ot em kalmadı kör neçe kıldılar  
Yaraşık ne erse anı birdiler (Arat 1991: 123).

*Yapmadıkları tedavi, vermedikleri ilaç kalmadı; faydalı gördükleri her şeyi verdiler* (Arat 2006: 263).

Kerek tut otaçı kerek erse kam  
Ölüglüğe hergiz asıg kılmaz em (Arat 1991: 124).

*İster otacı getir, ister kam; ölmekte olana hiçbir ilaç fayda vermez* (Arat 2006: 264).

Ölümke asıg kıldı erse ot em  
Otaçı turu kalgay erdi ulam (Arat 1991: 137).

*Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etseydi; otacılar ebediyen hayatta kalırlardı* (Arat 2006: 283).

Bu ay toldı aydı ay ilig kutı  
Bu igke emi yok tileme otı (Arat 1991: 126).

*Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, bu hastalığa deva yoktur, ilacını arama* (Arat 2006: 267).

Kişi edgü tirlir bu edgü kim ol  
Bu edgü kişi mungda erke em ol (Arat 1991: 396).

*İyi adam dirler, iyi adam kimdir; iyi adam derdi olanlara deva olan kişidir* (Arat 2006: 687).

Ağır savçılarig iletli ölüm  
Adın kim itügey ot em ya tolum (Arat 1991: 483).

*Nice ulu peygamberleri ölüm götürdü; artık kim ona karşı ilaç, deva veya silah bulabilir* (Arat 2006: 821).

Elbette Türk edebiyatının şaheseri diyebileceğimiz *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de halk hekimliğinin güzel örnekleriyle karşılaşmaktayız. Göçebe Oğuzların hayatı diyebileceğimiz bu eserde karşılaştığımız halk hekimliğiyle ilgili hususlar, onların hayat tarzlarıyla da yakından ilgilidir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralayabiliriz:

#### **a) Dağ Çiçeği ve Anne Sütüyle Tedavi**

Bu husus pek çok araştırmacı tarafından ele alınmış ve çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Bu sebepten bilinenleri tekrar etme yoluna gidilmeyecektir. Bununla beraber insan hafızasının bildiklerini çok kısa sürede unutabileceğini de düşünürsek ilgili kısmı Türkiye Türkçesiyle aşağıya alıyoruz:

*“Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur korkma, Boz atlı Hızır bana geldi, üç kere yarımı sıvazladı, ‘Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir.’ dedi. Böyle diyince kırk ince belli kız yayıldılar, dağ çiçeği topladılar. Oğlanın anası memesini bir sıktı sütü gelmedi, iki sıktı sütü gelmedi, üçüncüde kendisini zorladı, iyice doldu, sıktı süt ile kan karışık geldi. Dağ çiçeği ile sütü oğlanın yarasına sürdüler. Oğlanı ata bindirdiler, alarak yurduna gittiler. Oğlanı hekimlere emanet edip Dirse Handan sakladılar.”* (Ergin 1971: 21-22).

Burada dikkatimizi çeken husus, Türklerin çok eskiden anne sütünün yararını bilmesi meselesidir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin 16. yüzyılın başında yazıya geçtiğini kabul edersek, Türkler arasında anne sütünün yararının dört yüz yıldan bu yana bilindiği sonucuna varabiliyoruz. Bu da Türk kültür tarihi açısından oldukça önemlidir.

İkinci önemli konu çiçeklerden yararlanmadır ki, bu da ilaç hammadde-

sinin esasını teşkil etmektedir. Bugün de gerek Türkiye’de gerekse diğer Türk boyları arasında hâlâ çiçeklerin kurutulduktan sonra otaçı (atar, emhane, dermanhane) dükkânlarında satıldığını yakından bilmekteyiz. Görev yaptığımız Erzurum, Elâzığ, Konya, Türkistan (Kazakistan), Lefke (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), vb. şehirlerde bulunan otaçı dükkânlarında bu çeşitten kurutulmuş çiçeklerin örneklerini gördük.

#### **b) Yaraya Kül Basarak Tedavi Etme**

Bu husus *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'da geçmektedir:

*“Çoban şehit olan kardeşlerini Hakk’a teslim etti, kâfirlerin leşinden bir büyük tepe yığdı, çakmak çakıp ateş yaktı ve keçesinden isli kül yapıp yarasına bastı, yolun kenarına geçip oturdu, ağladı, sızladı.”* (Ergin 1971: 33).

Yukarıda verilen reçete aynı şekliyle bugün için de geçerli olup Toroslarda uygulanmaya devam etmektedir. Sadece Toroslarda değil göçer hayatı yaşayan Sarıkeçili, Karakeçili, Boynuinceli, Ceritli, Tekeli, Saçıkara, vb. Türk boyları arasında kanın durdurulmasında benzer uygulamalar yapılmaktadır.

#### **c) Kör Gözün Açılması**

*Dede Korkut Hikâyeleri*'nin en uzun diyebileceğimiz *Bamsı Beyrek Boyu*'nda, babanın ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Ancak on altı yılın sonunda Beyrek'in yaşıyor haberi baba tarafından testten geçirilir:

*“Bay Püre Bey der:*

*‘Oğlum olduğunu şundan bileyim, serçe parmağını kanatsın, kanını mendile silsin, gözüme süreyim, açılacak olursa oğlum Beyrek'tir.’ dedi. Zira ağlamaktan gözleri görmez olmuştu. Mendili gözüne sürünce Allah Taâla'nın kudreti ile gözü açıldı. Babası anası feryad ettiler,*

*Beyrek'in ayağına kapandılar.*" (Ergin 1971: 91).

Kökene Yusuf kıssasına dayanan bu husus pek çok halk hikâyesi ve masalda da karşımıza çıkmaktadır. Konuyu daha önceki bir makalemizde değerlendirdiğimiz için teferruata girmek istemiyoruz. (Alptekin 2009: 18-26).

### ç) *Sarımsak*

Hikâyede, sarımsakla tedaviden ziyade sarımsak otu yenilmesi durumunda vücutta oluşabilecek belirtiler anlatılmıştır. Görüldüğü gibi tedavi reçetesi verilmemesine rağmen sarımsak yenildiğinde vücutta olabilecek değişiklikler anlatılmaktadır. Ayrıca, Salur Kazan'ın hanımı da sarımsak otunu yemeden vücudundaki belirtilerden söz etmektedir:

*Oğul oğul ay oğul*

*Mürüvvetim oğul*

*Karşı yatan kara dağımın yükseği oğul*

*Sam yelleri esmeden Kazan kulağım çınlıyor*

*Sarımsak otunu yemeden Kazan için yanıyor*

*Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor*

*Kurumuşca göğsümde sütüm oynuyor*

*Yalnız oğul haberini Kazan söyle bana*

*Söylemez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana* (Ergin 1971: 106-107).

Hiç şüphesiz *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden sonra Türk sözlü kültüründe önemli bir yeri olan halk hikâyelerinde de halk hekimliğinin örnekleriyle karşılaşmaktayız. Bunları sınıflandıracak olursak:

### 1. *Güneş Yanığının Tedavi Edilmesi*

Halk arasında güneş yakmasına karşılık kullanılan geleneksel tedavi şekli, yanmış bölgeye yoğurt sürülmesidir.

Âşık Şevki Halıcı tarafından anlatılan, *Öksüz Vezir Hikâyesi*'nde de aynı bilgiyi bulmaktayız. Şimdi Halıcı'nın ağzından reçeteyi sunmak istiyoruz:

*"Hekim böyle bahdı. Neneye dedi ki:*

*'Buna güneş değmiş, söğüt yaprağına böyle yoğurdu sür. Öyle illaç eyle. Onun sür geçer.'*

*Neyse. Nene ordan burdan yoğurt getirdi sürdü.*

*'Nene, dur Allah'ı seversen. Goy durduğum, yatdığım yerde ölüm' dedi.'*" (Türkmen-Cemiloğlu 2006; Âşık Şevki Halıcı, *Öksüz Vezir Hikâyesi*).

Aynı hikâyenin başka bir yerinde;

*"Hekim dedi ki:*

*'Buna güneş değmiş. Bunu hastalamış, dedi. Söğüt yaprağını yoğurdun içerisine tökersen bunu ilaç eden bunun gafasına mafasına sürersen geçer.'*dedi.

*Nene de getdi ordan burdan söğüt yaprağı topladı getirdi.*

*'Nene Allah'ı seversen goy rahat yatim.' dedi. Dinini seversen. O hastalığ değil benim hastalığım.'*

*'Ya nedir senin hastalığın?'*

*'Söylirim annamirsiniz.'*

*Nene dedi ki:*

*'Ne yaparsan yap. Daha ben seninler uğraşmam.' dedi'*" (Türkmen-Cemiloğlu 2006; Âşık Şevki Halıcı, *Öksüz Vezir Hikâyesi*).

Burada dikkatimizi çeken husus yoğurdun söğüt yaprağıyla sürülmesidir. Ardahan ilimizin Çıldır ilçesinde doğan ve hayatının büyük bir kısmını bu coğrafyada geçiren Âşık Şevki Halıcı, bu hikâyeyi yaz aylarında anlatmış olmalı ki, söğüt yapraklarından yararlanma yoluna gitmiştir. Ayrıca, söğüt yaprağının kullanılmasındaki bir başka faktör söğüt dalının tedavi edici özelliği ve insan elinin yanmış olan bölgeyle temas etmesi de üzerinde durulması gereken hususlar arasındadır.

## 2. Ses Kısıklığını Tedavi Etme

Ses kısıklığının çeşitli sebepleri vardır. Bunun sebepleri arasında soğuk su içilmesi, soğuk yiyeceklerin yenilmesi, üşütme ve yüksek sesle konuşma gibi hususlar sayılabilir. Âşık Şevki Halıcı'dan yapılan derlemede ses kısıklığının tedavi şekli bir başka ifadeyle reçetesi manzum olarak yazılmıştır / verilmiştir:

*“Gel ey şair Nebi  
Hele bahın bunun hevesine  
Aferin diyelim sakiye  
Gece benden tez galasa  
Yumırtaynan inek südü  
Onnar çoh dermandı sese  
Günortanın bozartması  
Guruyunan düşdü bebe  
Beçenin halı nicadı  
Şanı şöhreti yücadı  
İstola hub yaraşır*

*Gıسادı boyun semavar”* (Türkmen-Cemiloğlu 2006; Âşık Şevki Halıcı, Koroğlu'nun Silistre Kolu).

Görüldüğü gibi inek sütü ve yumurta karışımı yapıldıktan sonra hasta içmekte ve ses kısıklığı kısa bir sürede geçmektedir. Bu tedavi şekli sadece Ardahan ve çevresinde değil Türkiye'nin pek çok yerinde bilinmekte ve uygulanmaktadır.

## 3. Akan Kanı Durdurma ve Ayılma

Âşık Şevki Halıcı tarafından anlatılan hikâyede Süsenber'in kan kaybından bayılması üzerine bilekleri bağlanmakta ve hasta bir süre sonra kendisine gelmektedir:

*“Onun ahlı başında yoh. Bayılıp. Hemen dutdu bunu. Tülbendini felan çıkarırdı. Bunun bileğini o otlardan buldu. Öyle sıhdı ki, ganını goymadı çıhmağa. Güzelce bağladı. Süsenber'e yeniden aşk ateşi geldi .”* (Türkmen-Cemiloğlu 2006; Âşık Şevki Halıcı, Haydar Bey Hikâyesi).

Türk halk hikâyeleri içerisinde

de önemli bir yeri olan *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde, Tahir Nil veya Çat Nehri'ne atılınca uzunca bir süre sandık içerisinde hareketsiz kalır. Sandık sahile vurup açıldığında baygın vaziyetteki Tahir bulunur. Baygın olan gencin enerji kaybını önlemek için ağzına bal şerbeti damlatılır. Bal geçmişten günümüze pek çok derdin dermanıdır. Bilhassa hem iç hem dıştaki yaralanmaların tedavisinde birinci derecede baldan yararlanır. Bunun yanında balın güç verici özelliğini de unutmamamız gerekmektedir.

*“Ama ne yazık ki, gözünü açdı amma tam manasıyla takati yoh. Bal şerbeti felan verdiler, ağzına tökdüler. Neyse tahir biraz gendisine gelen gibi oldu. Sandıhdan çıhdı .”* (Türkmen-Cemiloğlu 2006; Âşık Şevki Halıcı, Tahir ile zühre).

Baygınlığın farklı bir şekli aynı hikâyenin başka varyantında da görülmektedir. Aslında burada bir tedavi şekli de yoktur. Çünkü bu tedavinin gerçekleşmesine gerek kalmamıştır.

*“...Padişah gördü ki kızı aklını kaybetmiş, hemen hekimler, hocalar topladı, ama hiçbir çare bulamadı. Sonunda münafığın biri; Padişahım, Tahir'in etinden bir parça kesip Zühre'ye yedirirseniz, aklı yerine gelir. Tek çaresi budur.’ dedi. Ama Zühre'nin dadısı bunu duymuştu. Zühre'ye durumu anlattı. O sırada Tahir'in etinden köfte yapıp Zühre'nin önüne getirdiler..”* (Türkmen 1998: 246).

## 4. Çiçek ve Otlarla Yaranın Tedavi Edilmesi

Bu husus pek çok halk anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa masal ve halk hikâyelerinde bunların güzel örneklerini görmekteyiz. Masal kaynaklı bir halk hikâyesi olan *Kirmanşah Hikâyesi*'nin değişik yerlerinde çiçek ve otlarla tedaviden söz edilmektedir. Ancak bu ilaçların özelliklerini bilen Kirmanşah'ın sevgilisi Mahperi'dir. Hikâye anlatıcısına göre Mahperi, halk

hekimliğini ilm-i kimya ile öğrenmiştir. Hikâyeye göre Mahperi, sadece ilm-i kimya okumamış o aynı zamanda ilm-i simya da okumuştur:

*“Mahperi de rivayet ederler ki, ilm-i kimya, ilm-i simya dersini ohumuş, ilm-i kimya biliyorsunuz hekimlik, tohtorluk; ilm-i simya da sihirbazlıkmiş. Nasıl Davut haramibaşının seraylarına gider gitmez ilm-i simyayı ohudu. Ohuyunca galenin etrafta bir gayaluh, dumanluh bir dağa döndü. Davut harami her ne geder gezdiiyse serayın gapısını bulabilmedi.”* (Alptekin 1999: 292).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kıldan toplanan çiçek ve otlar Mahperi'nin gözyaşıyla karıştırılmakta ve oluşan merhem yaraya sürülmektedir. Bu uygulamanın sonucunda Kirmanşah'ın yaraları iyileşmektedir. Burada çiçek ve otların dışında gözyaşının kimyasal bileşiminin de bu tedavide etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca gözyaşıyla aşk ateşi birleşimi yaralı sevgilinin tedavisini biraz daha kolaylaştırmaktadır. Ayrıca sevgilinin gözyaşının ilaç yapımında kullanılması hastayı psikolojik açıdan da rahatlatmaktadır. Dikkatimizi çeken bir başka husus *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*'ndeki anne sütünün yerini gözyaşının almış olmasıdır.

*“Biraz evvel demiştim ki Mahperi ilm-i kimya ve ilm-i simya dersini ohumuşdı. Başladı lazım gelen çiçeklerden topladı; gözyaşıyla ezdi, Kirman'ın yaralarına efendim, melhem hâlinde, melhem yaptı ve tülbendiyle bağladı.”* (Alptekin 1999: 298).

*“Kirman sen burada birez rahat et, ben bu sahrayı, bu ovayı bağı gezeyim. Bene lazım gelen çiçeklerden toplıyayım getirim, yarana ilaç yapayım da yine yolumuza devam edelim”* demiş efendim (Alptekin 1999: 298).

Yaranın tedavisiyle ilgili olarak tespit edilen son şekil dervişin dudaklarında oluşan “barın” yaraya sürülmesidir.

Hikâye anlatıcısı burada işi daha çok maneviyatla anlatmaya çalışmaktadır. Nitekim dervişin nefesi, eli, tükürüğü, vb. pek çok derde devadır. Bunun son şekli de ağzın kuruması sonucunda oluşan birikimlerin yaraya sürülmesidir.

*Derviş ağzının barını –efendime söyleyeyim- Kirman'ın yaralarına vurunca hikmet-i Hüda, Kirman'ın yaraları sıhat bulur, iyi olur.* (Alptekin 1999: 287).

### **5. Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi**

İsmail Görkem tarafından derlenen *Bamsı Beyrek Hikâyesi*'nin Düziçi varyantında at (Banliboz), hayvandan ziyade insani özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim daha önce dervişin dudakların kenarında biriken barın yaraya sürüldüğünde iyi olduğundan söz etmiştik. Burada at, tıpkı o hikâyede olduğu gibi Bal Boğrek'e emirler yağdırmaktadır. Aslında buradaki tedavi şekli iki aşamalıdır. Birinci aşamada ayağı kırık olan Bal Boğrek'in yarasına toprak ve Banliboz'un ağzının salyası karıştırılmakta ve kırık yere sürülmekte (sarılmakta)dir. Böylece kırık hemen kaynamakta ve yara iyileşmektedir. İkinci kısımda ise Bal Boğrek'in ağlamaktan annesinin gözleri kör olmuştur. Körlüğün tedavi edilme yolu ise atın ağzından akan salya ile karıştırılan toprağın göze sürülmesidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi görmeyen gözün açılmasıyla ilgili kıssa mukaddes kitaplarda görülmekte olup Hz. Yakup'a kadar götürülebilmektedir. Görmeyen gözün tedavi edilmesi motifi sadece Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde değil diğer halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

*“Bal Boğrek bunun söyleyin, Banliboz ‘çarpada’ geldi başına:*

*‘Geçmiş olsun gardaş, bu hâl nedir?’*

*‘Heç sorma gardaş’ dedi. Dineldi orıya.*

'Gardaş ben ağzımı açarım -dedi- ağzımdan su akmıya başlar, ayağımın yerinden bir paça toprak al, ağzımdan akan selin önüne dut -dedi- suyun balçık eyle. O gırık yerine yarısını sür, yarısını da bir yerin tuğ! Anneyin gözleri de görmez oldu evde. Anuzu besmele çek, Hızır duasını üç sefer oku; annenin gözlerine sür! İnşallah Allah'a sığırın söylerim ki annenin gözleri de açılır. Ağlenme gardaş.' dedi. Ve dediği gimi yaptı. O yaptığı balçıktan gırık yerine sürdü, silkinip kaktı:

'Bin gardaş üstüme.'dedi." (Görkem 2000: 243).

Âşık Garip Hikâyesi'nin yazma varyantında (*Hikâyet-i Âşık Garib ve Bezirgân Kızı*) yukarıdaki motifi bulabilmekteyiz. Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin sözlü Düziçi varyantındaki atın yerini yazmada Hz. Hızır almıştır. Burada şu hususu da belirtmemizde yarar vardır. Âşık Garip Hikâyesi ile Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin son bölümleri arasında büyük benzerlikler vardır.

"...Açtı. Gördü ki, kızın şehrine gelmişler. Oğlanı anasının sâkin olduğu konağın kapısı önüne iletip, attan indirip metânı eline verip kendinin Hızır Aleyhisselâm olduğunu bildirip eline bir şişe verip eyitti:

'Validenin gözleri, senin için ağlayı ağlayı görmez oldu. Şunu hediye ilet; gözüne koysun, yine evvelki gibi ola.' dedi..." (Kaya-Koz 2000: 69).

Fikret Türkmen tarafından hazırlanan; *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* adlı doktora tezinde de benzer motifle karşılaşmaktayız. Konu ile ilgili kısımlar aşağıdadır:

"Oğlum, gel şu atın sağ ayağını kaldır. Nalından üç kere öp de ayağını bastığı yerden, bir avuç toprak al da, üç İhlas, bir Fatiha oku da, bir çevreye bağlayasın. Uğruna ananın iki gözleri alil oldu. Varınca gözlerine sürüver, gene

evvelki gibi iyi olur.', deyince Âşık Garib, atın sağ ayağını kaldırdı, üç kere öptü. Bastığı yerden bir avuç toprak alub, üç İhlas, bir Fatiha okuyub bir yağlık ucuna bağladı..." (Türkmen 1995: 181).

\*\*\*

"...Şimdi Âşık Garib andan kalkub doğru evlerine gelub Hızır'ın atının ayağından aldığı toprağı anasının gözlerine çekince, anasının gözleri açılıb, evlâdını dünya görüyle görüb boynuna sarıldı..." (Türkmen 1995: 193).

\*\*\*

"...Şu giratımın ön tırnaklarının tozini şu kâğıt arasına süpür. Ağzın barı ile bu akşam namazını eda ettikten sonra, annenin gözlerine, Bismillah deyip sürme gibi çek. İnşallah Rahman-ı Rahim, gözleri iyi olsa gerek..." (Türkmen 1995: 233).

M. Sabri Koz ve Doğan Kaya tarafından hazırlanan *Halk Hikâyeleri I* adlı kitapta Âşık Garip (Resul) ile Şahsenem'in ayrılığı annenin gözlerinin kör olmasına sebep olmuştur. Bu varyantta görmeyen gözün tedavisinde toprağın yerini ot almıştır.

"Ol vakitte hemşiresi padişah oğluna verdi. Ba'de kendi dahi anasının elin ayağın öpüp Hızır Aleyhisselâm'ın verdiği otu validesinin gözüne koyup validenin gözleri yine ke'l-evvel andan sonra kırk gün kırk gece ahenk temaşa edip düğün eyleyip mahbubu olan Şahsenem'i nikâh eyleyip aldı. Ol iki mahbub, bir yere gelip safâ-yi işrette oldular. Anlar erdi müradına Mevlâ bizi de irgüre. Âmin." (Kaya-Koz 2000: 91).

Bir başka tedavi şekli *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nin Türkmenistan anlatmalarında karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber ve Hz. Ali, Kerem ile Aslı'nın nikâhlarını kıydıktan sonra iki genç kendi aralarında konuşurlar. Bu arada Aslı, Kerem'e, ayaklarının altından toprak alınmasını, iki rekât namaz

kılınmasını ve ardından babalarının başından aşağı toprağın dökülmesini tavsiye eder. Toprakla görmeyen gözün tedavi edilmesi yukarıda bahsettiğimiz hikâyelerde (Bamsı Beyrek, Âşık Garip) olduğu gibidir. Tek farklılık bu hikâyede Hz. Hızır'ın yerini Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin almasıdır.

*“Pıgamber Alayhıssalam Kerem'nin elinden tutup ve Hezret Ali, Aslı Han'ın elinden tutup bir-birine teslim kıldılar. Olar mübarek elleri birlen nika kılıp:*

*‘Ey Kerem, sana Allatagala uzak ömür bedri ki patıшалık kılar sen. Emma atan senin pırakında kör olupdır. Ayagımıznın toprağından aparıp iki rekagat namaz-hacat okap bu toprağı atannın başıga dökgül, gözleri rövşen olar, ahır dünyaden rihlat kılar, onun cayında patışa olar sen...’ dedi.”* (Duymaz 2001: 351).

Bu hususun Hz. Ali ile ilgili olarak anlatılan cenknâmelerde de tespit edildiğini hatırlatmak isteriz. İsmet Çetin tarafından hazırlanan doktora tezinin bir bölümünde (Kıssa-ı Hayber Ali-i Murtaza) bu husustan söz edilmektedir:

*“Hz. Muhammed Ali'nin savaşa girmesini ister. Ancak Ali gözlerinden rahatsızdır. Hz. Muhammed mucize ile Ali'nin gözlerini sağaltır.”* (Çetin 1997: 11).

Aynı araştırmacının eserinin bir başka bölümünde (Gazavat-ı Bahr-ı Umman) sağaltma işini Hz. Ali üzerine almıştır.

*Hz. Ali kuyuya inince Cinni Yusuf ile karşılaşır. Yusuf, Sanduk ile savaşmış ve yaralanmıştır. Yusufu sağaltan Ali Züleyha'yı da kurtarır ve Yusufun üzerine binerek Maşrık'a gelirler, orada Sanduk ile savaşırılar.”* (Çetin 1997: 15).

## **6. Çocukсуzluğun Tedavi Edilmesi**

Başta Türk destanları olmak üzere pek çok halk hikâyesinin ana teması çocukсуzлuktur. Bu konuyla ilgili olarak

çok sayıda çalışma yapılmıştır (Cemiloğlu 1999). Çocukсуzluğun giderilebilmesi için hem halk hekimliğinden hem de hacıdan, hocadan yararlanılmaktadır. İşte bu tedavi şekillerinden birisi de çeşitli macunlardan yararlanmadır. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde uzun süre çocuğı olmayan padişah çeşitli tedavi yöntemlerini denemiştir.

*“...Ancak çocuğı olmadığı için acı ve kederden kurtulamıyordu. Tek düşüncesi, tek kaygısı çocuktu. Her nerede bir doktor duysa, hemen adamlarını gönderir, onlara çeşitli haplar ve macunlar yaptırarak tedavi olmaya çalışırdı...”* (Türkmen 1998: 209).

*Arzu ile Kamber Hikâyesi*'nde ise çocukları olmayan padişah ve vezirine, çeşme başında karşılaştıkları bir derviş elma verir ve doğacak çocuklardan öğlana Kamber, kıza Arzu adının verilmesini söyleyerek kaybolur. (Şimşek 1987: 79). Söz konusu hikâyede elmanın halk kültüründeki diriltici, bolluk, bereket dağıtma ve muradına erme amaçlarıyla sembolleştirildiğini görüyoruz. Bu husus pek çok halk hikâyesi ve masalda da ortaktır.

## **7. Lokman Hekim**

Çıldırılı Âşık Şenlik'in tasnif ettiği hikâyelerde de halk hekimliğinin örnekleri görülmemesine rağmen hekimlerin piri olarak kabul edebileceğimiz Lokman Hekim'den bir telmih unsuru olarak söz edilmektedir.

Eflatun sağ değil Loğman gan ağlar (Alptekin-Coşkun 2006: 175/2; Aslan 1975: 84/2).

Loğman Hekim sarmaz yaranı gartal (Alptekin-Coşkun 2006: 55/5; Aslan 1975: 93/5).

Ensar Aslan tarafından hazırlanan *Yaralı Mahmut Hikâyesi*'nde Lokman Hekim'in fonksiyonu belirtilmemesine rağmen dörtlüklerde adı yine telmih unsuru olarak geçmektedir:

*Lokman Hekim* gelse bulamaz derman  
Beni saldın ah u zâra giderim  
Yâr elinden geldi katline ferman  
Bulamadım derdine çare giderim  
(Aslan 1990: 113).

İştittim ki gelin olmuş gidersen  
Bundan sonra ben fakiri nedersin  
Ne öldürür ne de âbâd edersen  
Derdimin dermanı *Lokman* sen misin?  
(Aslan 1990: 122).

Kavimden kardeşten avare Mahmut  
*Lokman* getir derde çare kıl Mahmut  
İçti kan bâdesin biçare Mahmut  
Mahbub'un dalınca ağları kaldı  
(Aslan 1990: 124).

Gohumdan gardaştan avara Mahmut  
Tab *Loğman*'ı derde kıl çare Mahmut  
İçti kan bâdesin beçare Mahmut  
Mahbub'un dalınca ağları kaldı  
(Aslan 1990: 162).

Havada dövr eyler durnalar öter  
Mahmut'un nâlesi dünyayı dutar  
Bir derdim var yüzmin *Loğman*'a yeter  
Bâr ilâhi mene sebir ver sebir  
(Aslan 1990: 164).

Mahmut diyer yüreğimde yâre var  
Eğer *Lokman* gelse derde çare var  
Bu dünyada iki bahtı kara var  
Biri benim biri acep kim ola?  
(Aslan 1990: 124).

### 8. Halk Hekimi: Gülşen

Konusu Gence (Bağdat) hanının hazinesi veya kızı (Arapüzengi)nda bulunan çamçırak (şamşırak) taşlarının getirilmesi etrafında teşekkül eden *Yaralı*

*Mahmut Hikâyesi*'nde Mahmut büyünün tesirinde kalan Me(a)hbul tarafından Karaman Dağları'nda yaralanır. Yaralı genci yoldan geçen bir bezirgân bulur ve evine götürür. Bezirgânın kızı Gülşen bir halk hekimi olup yaralıyı tedavi eder. Âşık Ali Atıcı tarafından anlatılan ilgili kısmı aşağıya alıyoruz:

"Bezirgânbaşı Mahmud'u evine götürdü. Bunun bir gızı vardı Gülşen. Gülşen çoh tabip, hekim bir gızdı. Yeddi dağın çiçeğiğnen melhem yapardı. Onun elinin değdiği hesde mutleğe eyi olurdu."

...Gülşen, Mahmud'un yaralarını yahadı, temizledi, merhem çaldı" (Aslan 1990: 114).

Hikâyenin Abbas Hakikî (Nazaroğlu) tarafından anlatılan varyantındaki ilgili kısmı da alarak iki anlatma arasındaki benzerlik ve ayrılıkları okuyucularımızın dikkatine sunmak istiyoruz.

"Bezirgânbaşı'nın Gülşen adında bir kızı vardı. Dedi:

"Kızım bu yaralıyı men dönene kimi gerek eyleşdiresen. Hele görek bu ne işdi" Bezirgânbaşı gızını Mahmud'u tafşırıp, tekrar seferine çıhdı. Kız yaralı hesdesini bir otağa aldı. Bilidiği ilaçlardan bunun yaralarına koyup, devâ eylemeye başladı. Günner keşdikçe Mahmud'un yaraları sağalırdı. Hemi de irengine kan gelirdi" (Aslan 1990: 153).

### 9. Hekimlikle İlgili Bazı Kavramlar

Arzu ile Kamber Hikâyesi'nin yazma metinlerinde doğrudan halk hekimliğinden veya hastaların iyi edilmesinden söz edilmemektedir. Bununla beraber hikâye içerisinde "atar" ["Birgün Nehenk vilayetine giderken, yolda meşveret eylediler. Bu (ço)cuğun babasına Halil Çelebi derler idi, atar idi, gayet müşteri çok idi" (Şimşek 1987: 187).]; "ilaç" ["Şimdi, Arzu ile Kamber gelüp geçerken nazar eyle dedi. Arzu ile kamber, birbirini öberken gördi. Burgaip Sipahi ayıttı:

“Sös senindir, bu(n)ları ne **ilaç** ide-lüm?” dedi. (Şimşek 1987: 189). ]; [“Kâh-yanın ayakları şişüp, zahmet ile hane-sine gelüp saklandı. Böyle görünmedi, ayaklarına **ilaç** derdine düşdi” (Şimşek 1987: 202).]; “hasta cana şifa”, [Bu vesil-li allar / Önümden havatılar / **Hasta cana şifadır** / Bu lebleri ballılar (Şimşek 1987: 215).]; “yara”, [“Çevir şunu ba-kalım neresinden vurmuşlar?” deyü sual eyledi. Çevirdiler, arkası üzerine, **yarası** bellü değıl. Ayıttı.], vb. kavramlardan söz edilmektedir.

### 10. Su Dökerek Ayıltma

Arzu ile Kamber Hikâyesi’nde ba-ylın Kamber’in tedavi edilebilmesi için üzerine su dökülmesi gerekmektedir. Bayılma sonucunda yapılan tedavi bu-gün içinde geçerliliğini devam ettirmek-tedir.

“Tiz su getürün.” dedi. Su getirdiler kim, meğer, ol der(d)mend biçare Kanber (Şimşek 1987: 261-262).

\*\*\*

“Yolun üzerinden, taşra çıkarın – deyü ferman eyledi- kaldırın, tiz su getü-rün, üzerine dökün.” Kaçan suyu döküp, görmüşler kim, Kamber imiş.” (Şimşek 1987: 262).

### 11. Nar Yiyerek Sağaltma

Osmaniye ilinin Kadirli ilçesinde Ömer Çavuş (İlkokul mezunu, çiftçi)’tan yapılan bu derlemede narın yararından söz edilmektedir. Burada, erik, elma, haluç, kavun, karpuz, ayva yemesi so-nucunda padişahın hasta olduğundan söz edilmektedir. Midesi tutulan padi-şahın iyi olabilmesi için nar yemesi ge-rekmektedir. Nitekim nar yenildikten sonra hastamız hemen iyi olmaktadır. Günümüzde de aynı tedavi şekillerinin uygulandığını görmekteyiz.

“Ege sağ eşikse bu, padişahın derdi-ni bili” dediler.

“Baba, işte padişah hastadı, derma-nı nedî?”

Dedi, ey paşam:

Erig, alma, haluç

Kavın, karpız bu neçe

Havya yedi tutuldu

Nar yesev me’dev aç

Getdiler, bir nar getirdiler, paşaçın.

Yedi özünü, kahtı götü üste oturdu” (Şimşek 1987: 307).

\*\*\*

Abdullah ve Sitâre’nin çocukları olan dünyaya gelen İbn Sînâ Afşana’da doğdu. Mahmut adında bir kardeşi var-dır. Küçük denilecek yaşta Kur’an-ı Kerim ezberlemiş, çeşitli ilimlere vakıf olmuş birisidir. Her ayın son günlerinde aydın kişilerle toplanır, onlarla fikir alış-verişinde bulunur. Onun hakkında yazı-lanlardan öğrendiğimize göre iki saatlik uyku ile idare eden birisidir. Hayatı, sür-günlerle ve kaçışlarla doludur.

İbn Sînâ döneminin hükümdarı Gazneli Mahmut ile anlaşmamıştır, Larudi bunu üç sebebe bağlar:

a) Gazneli Mahmut, Hindistan’daki tapınakları yıktırıştır. Ona özenen Müslümanlar da büyük eziyetler yaptığı için kin ve kanın artacağını düşündü-ğünden onun emrine girmez.

b) Mal ve servet kazanma tutkusu insanları kötü yola sevk edecektir, bu sebepten Gazneli Mahmut’un emrine girmez.

c) Gazneli Mahmut sömürgeci bir zihniyete sahip olduğu için yine onun emrine girmez (Larudi 2000: 74).

İbn Sînâ hakkında kısaca bilgi ver-dikten sonra şimdi de onun hikâyelerin-deki halk hekimliği örnekleri üzerinde durmak istiyoruz:

İbn Sînâ Hikâyelerinde ise İbn Sînâ’nın tıbbi tedavi üsulü yerine daha çok dua, sihir yolu ile tedavi yöntemleri-ni kullandığını görüyoruz. Daha çok öm-rünün son zamanlarında tıp ile uğraştığı belirtilen İbn Sînâ, Hacı Lebib adlı yaşı çok ilerlemiş olan tâcire, koynundan

çıkardığı bir kutudan iki hap uzatır ve eşi ile birlikte bu hapi yutmasını söyler. Söylenenleri uygulayan Hacı Lebib'in bir süre sonra oğlu olur. (Şenocak 2005: 326). Hikâyelerde, hapların nelerden oluştuğu hakkında bilgi verilmemiştir.

### 12. Ölümsüzlük İlacı

Halk hikâyelerinde kahramanların, ölüme çare arama, ölümsüzlük ilacı yapma, vb. özelliklerine de rastlanır.

İbn Sînâ Hikâyeleri'nde de ölüme çareyi İbni Sînâ bulmuştur. 57 yıllık hayatı boyunca pek çok ilim dalı ile uğraşan İbn Sînâ, incelediğimiz hikâyeye varyantlarında hastalarını; tıbbi tedavilerin yanı sıra, çeşitli maddelerin karışımı ile de sağaltmaktadır.

İbn Sînâ Hikâyeleri'nin pek çok varyantında İbn Sînâ'dan, "Bağdat'ta ilm-i simya'da mâhir Ebu Ali adlı hekim", "Hakîm Ebu Ali Sînâ" ünvanı ile bahsedilir. Ölümsüzlük ilacını bulan Ebu Ali Sînâ, yedi şişelik bir ilaç yapar ve belli uygulamalardan sonra öğrencisine, kırk gün ara ile bunları üzerine dökmesini söyler. Öğrencisi Câmâs Hakîm, Ebu Ali Sînâ (İbn Sînâ) ölünce onun dediği gibi, cesedini dibekte dövüp, hamur gibi olunca bir miktar su ile kazana koyar ve şişeleri kırkar gün arayla üzerine döker. Bunun üzerine ceset yahni, et şekline girer. Câmâs Hakîm daha sonra bunları kalba boşaltır ve etin derisi olan bir beden şekline girdiğini, hatta konuşarak son şişeyi de dök anlamında "biraz biraz/ birin birin" demeğe başladığını görür. Bunun üzerine şöhret hevesine kapılan Câmâs Hakîm, yedinci şişeyi dökmeye rek hocasını yarı diri bırakır.

Hikâyenin Kazak varyanında Galisînâ (İbn Sînâ) öldükten sonra ilmini vasiyet ettiği öğrencisi Câmâs Hakîm, önce hocasının bedenini sarıp, parçalara ayırır ve kanlarıyla birlikte hamur oluncaya kadar kaynatır. Üzerine ilaçları döküp kırk gün terbiyelenmesini bekler.

Onun "varız varız!", "yandım!" şeklindeki konuşmalarını duyup, son şişeyi dökmeyiz ve onu yarı diri bırakır. Galisînâ'nın ölümsüzlük ilaçlarının, Hamam-ı Nazar'da yıldız şeklindeki şişelerde bulunmuş olması dikkat çekicidir. Kazak halkının inanışına göre "Yedi yıldız, ana karnındayken çocuğa güç vermektedir!" Galisînâ'nın yeniden dirilmesini sağlayacak olan ölümsüzlük ilaçlarının yıldız şeklinde olması anne karnındaki gelişimi tamamlamaya yardımcı olan enerji kaynağı olmasıyla ilgilidir. (Şenocak 2005: 326).

### 13. Tok Tutan Haplar

Günümüzde zayıflama ilacı veya uzun süre açlık hissetmeyi engelleyen haplar oldukça revaçtadır. İbn Sînâ Hikâyeleri'nde de kahramanlar, bir yıl boyunca kalacakları mağaraya girmeden önce tok tutan haplar hazırlarlar. Ceylan ciğerinden kavurma, yumuşak bağırsağından böbrek yapıp pişirirler. Daha sonra bunları badem yağında mayalayarak, güneşte bırakırlar. Ceylanın ciğerini kurutup, badem yağıyla karıştırırlar. Ardından bunu tekrar güneşte kurutup, kırk gün sonra fındık şeklinde yuvarlayıp haplar yaparlar. Bu hapların en büyük özelliği; bir tane yenildiğinde, kırk gün boyunca yemek ve su ihtiyacını karşılamasıdır. (Şenocak 2005: 326).

### 14. Gençlik İksiri

Genç kalabilme, dirilik ve güzelliğini kaybetmek istememe insanoglunun en büyük hayalidir.

Halk hikâyelerinde, bitkilerle tedavinin yanı sıra dualarla da tedavi yöntemleri önemli bir yer tutar. İbn Sînâ Hikâyeleri'nde daha çok İbn Sînâ'nın olağanüstü özellikleri, buna bağlı olarak da dua ve sihre dayalı tedavilerinden bahsedilir. Varyantlarda Ebu Ali Sînâ, Helvacı Ali'nin yaşlı annesini, üzerine dua okuduğu gömleği giydirerek, yirmi beş yaşında genç bir kadın yapar. Bu

özellik İbn Sînâ'nın evliya şahsiyetinin bir özelliğidir.

Farklı bir varyantta Âbil-Hâris'in (Ebu Ali Sînâ'nın kardeşi) kırk çam ağacına efsun okuyarak ortaya çıkardığı adamlara bir hamam yaptırır ve bu hamam, her derde deva olmaktadır. Yine aynı varyantta Galisînâ'nın (İbn Sînâ) efsun ile ortaya çıkardığı olağanüstü güzellikteki altın yapraklı ağaçları, mis kokulu çiçekleri olan bahçeyi görenler gençleşmektedir. (Şenocak 2005: 320).

### **15. Ağrı İçin**

İnsanoğlunun hastalıklarının çoğu psikolojik kökenlidir. Halk hikâyelerinde İbn Sînâ'nın da hastalarını daha çok terapiyle, sihir/efsun ile iyileştirmeye çalıştığı görülür. Ebu Ali Sina'nın (İbn Sînâ) şehir dışında kurduğu olağanüstü evlerin suyundan içenlerin ağrısı, sızısı kalmamaktadır. (Şenocak 2005: 320).

\*\*\*

Bilindiği gibi İbni Sînâ Hikâyeleri hem yazılı, hem de sözlü kaynaklarda bilinmektedir. Ülkemizde yazma ve sözlü metinler üzerinde epeyce çalışma yapılmıştır. İbni Sînâ hekim olduğu kadar aynı zamanda o döneminde müzikle tedavinin yollarını deneyen bir psikiyatristtir. O, sadece hekimliği ve hikâyeciliği ile değil zaman romanlaşmış hayatıyla da dikkati çekmektedir.

İbni Sînâ Hikâyeleri üzerinde bir doktora tezi hazırlayan Ebru Şenocak'tan öğrendiğimize göre onun hakkında hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında romanlar yazılmıştır. Konuyu tamamlayacağı düşüncesiyle Şenocak'ın doktora tezinden yararlanarak romanlardaki hekimlikle ilgili bilgileri de burada vermek istiyoruz.

### **Akeiğër Kanseri**

Hasta, Nişabur'un dağlık bölgelerine gönderilir. Yaşadığı çevrenin sessiz olması istenir. Ayrıca kaynamış süt içiri-

lerek, gül tatlısı yedirilir. (Larudi 2000: 74; Şenocak 2005: 320).

### **Difterik Anjin**

Boğaz ağrısı, ateş, ses kısıklığı, öksürük nöbetleri, nefes alamama hissi olan hastanın ateşte yakılan hançerle boynun başladığı yerde deri bir parmak kadar delinir. Bambu kamışı yakarak siyahlaştırılır ve açılan deliğe konular ki et kaynayıp kapanmasın. Hasta 2-3 gün sırtüstü yatar. Yara dikişle kapatılır. Dövülmüş afyon tanesi, bal, ban otu karıştırılarak bir macun hazırlanır. İlaç sertleşince makattan verilir. İbn Sînâ soluk borusu açıp, gırtlığa boru sarkıtan ilk mücid olarak kabul edilir. (Sinoue 2000: 184-189; Şenocak 2005: 320).

### **Kangren**

Sıcak şaraba, yoğun haşhaş ve birkaç ban otu katılır daha sonra karışım hazırlanarak hastaya içirilir. Dağlama aleti ile kangren olmuş bacak kesilir. Ardından yara, eritilmiş keçi yağı, yabani hannap ve havanda dövülmüş nar ağacı kabuğundan oluşturulmuş bir merhem sürülüp, yün kumaşla sarılır. (Sinoue 2000: 276; Şenocak 2005: 320).

### **Kılıç Yarası**

Yara, kor ateşte yanmış bıçakla dağlanarak üzerine kına ekilir. Kına, yarının çabuk kapanmasını sağlayacaktır. Mersin yapraklarının çay gibi içilmesi de ağrıyı dindirmesi içindir. (Sinoue 2000: 76-83; Şenocak 2005: 320).

### **Kırık**

Kırık organa kâfurlu yağ sürülür. Daha sonra kamış gövdesinden yapılmış bir tür kafese (alçı ya da atel) yerleştirilir. (Sinoue 2000: 236; Şenocak 2005: 320).

### **Mide Ülseri**

Hastaya her sabah ve akşam üstübeç (zehirli, bazik kurşun karbonat) olarak hazırlanmış bir sıvıdan içirilir. Dişi koyun sütüyle sulandırılmış bu sıvı, bağırsaklara pansuman yapacaktır. Meyve

gibi asitli gıdalardan uzak durup çok fazla miktarda yemek yedirilir. Spazm anlarında da adamotu veya güzel avrat otu kökleri kaynatılıp içirilir. Haşhaşa göre daha az etkili olan bu ağrı kesicinin zehirleme ve alışkanlık yapma tehlikesi yoktur. (Sinoue 2000: 329; Şenocak 2005: 320).

### **Prostat**

Beyaz haşhaş, ban otu ve sarısabır çiçekleri kaynatılarak suyu içilir. Ayrıca tedaviden sonra gül suyu ve haşhaş tohumları kaynatılıp çay gibi içilir. (Sinoue 2000: 195; Şenocak 2005: 320).

### **Stma (Bataklık Hastalığı)**

Solunum güçlüğü çeken, şiddetli ishal olan hastanın dışkısı siyahtır ve sürekli kusmaktadır. Hastaya üç saatte bir içinde kına kabuğu eritilmiş sıcak şarap içirilir. (Şenocak 2005: 320).

### **Tüberküloz**

Gül suyu ve şeker içirilir. (Sinoue 2000: 465; Şenocak 2005: 320).

### **Yara**

Hastanın yaralarındaki acı hissine bağlı olarak, cüzzam olmadığı teşhisini koyan İbn Sînâ, pul pul kalkan deriyi ardıç yağı ile temizler. Daha sonra da güneşte yanarak güç kazanmasını sağlar. (Sinoue 2000: 243-245; Şenocak 2005: 320).

### **Zatürre**

Şiddetli baş ağrısı, halsizlik, ağır ateş, nefes darlığı, öksürük, kabızlık ve titremesi olan hastanın ayakları, hardal tozu dökülmüş sıcak su dolu bir kabın içinde yıkanır. Şurup içine bitki tozu karıştırılıp içirilir. Hacamat edilen hastanın, havalandırılmış odada oturtulması, sulu ve tuzsuz çorba içirilmesini söylenir. (Larudi 2000: 78; Şenocak 2005: 320).

### **Zehirlenme**

Mahmud'un oğlu ikinci Nuh ağrı, yanma, bağırsak çalışmasının durması, ishal ve kusmalar şeklindeki belirtilerle rahatsızlanır. İbn Sînâ, onun rahatsız-

lığını, içtiği su bardağının dış süslemelerindeki kurşun maddesi ve boyaların zehirleyici tuzunun organizmalarında birikmesiyle oluştuğunu anlar ve şu tedaviyi önerir: Önce her saat, sıcak kompres yapılır. Sonra güzel avrat otu, ban otu, tebain (afyondan çıkarılan zehirli bir alkaloid), baldan çıkarılmış bir merhem hastaya rektumdan günde iki kez verilir. (Sinoue 2000: 43-44; Şenocak 2005: 320).

### **Ölümden Hayata Döndürme**

Romanda, kalp krizi sonucu öldüğü sanılan bir hasta için İbn Sînâ, ezilmiş karabiber tozunu kara çöpleme otunun tozuyla karıştırır. Kamışın içine döküldüğü tozu, bir ucunu cesedin sol burun deliğine diğerini ağzına koyup üfler. Cesedin el, ayak, kol ve ayak baldırlarını bağlatır. Omuz ve ayak topuklarını ovalatır. Cesedin sol toplardamarını ve sol elin dirsek çukurunu neşterle, cidarından biraz yırtar. Buradan iki damla siyah ve galiz kan çıkar. Asıl maddesi Hint yağı olan yetmiş beşten fazla maddeden oluşan mucizevi bir ilaç verir. Beş kâküle çekirdeğini dövüp, gül suyuyla karıştırır. Güç veren bir başka ilaç da tiryâk-ı fâruk'dur. Bunu gül suyu içinde ezip, kâküle tozuyla karıştırır ve düğümlediği beyaz bir kumaşı, cesedin çene kemiğinin arasına koyar, sihirli şerbeti damlatır. Ayrıca sedef otu, zambak yağı hazırlar. Birinci reçeteye hastanın boyun omurlarını, omzunu, bel kemiğini, ikinci reçeteye de bütün bedenini ovalatır. Serçe, güvercin, keklik, piliç eti çorbası içmesini, güzel haberler verilmesini öğütler.

Bir başka hâdisede İbn Sînâ, zayıf, solgun benizli ve ter döken bir kişinin kısa bir zaman sonra öldüğünü duyunca onu tedavi ederek hayata döndürür. Armut şırıngaya, uç borucuğu armuda vidalanarak, kaynar suda erimiş bal, adamın anüsüne boru ile aktarılır. Hasta hayata döner. (Şenocak 2005: 321).

### **Felç**

İbn Sînâ'nın kâinattaki varlıklar hakkındaki engin bilgisini, tıp alanında da değerlendirir. Atından düşerek sinir sistemine aldığı darbe sonucu sinirleri felç olan bir albayın tedavisi için önerdiği görüş dikkat çekicidir. Hint denizinde Arapların "reade" dediği özel balık türünün, avını yakalamak için, sahip olduğu bilinmeyen ışını avına göndererek, onu bir süre hareketsiz bıraktığını, böylece onu yakaladığını anlatır. Bunun üzerine elektrik gücünden faydalanılarak özel bir cihaz yaptırılır. Balıklardaki itici gücü çeken bu cihaz, sinirleri gevşek ve kasları titreyen hastaların tedavisinde kullanılır. İbn Sînâ'nın öğrencisi cihazı gördüğünde bunun, sihirbazlık, hokkabazlık, büyüçülük olduğunu düşünür. (Şenocak 2005: 321).

### **16. Halk Baytarlığı**

Halk anlatımları dediğimiz masal, efsane, halk hikâyesi metinlerinde insanların tedavisinin yanı sıra hayvanların tedavisinden de söz edilmektedir. Genç araştırmacıların ilgisini çekeceği düşüncesiyle iki küçük örneği aşağıya alıyoruz: Bunlardan birincisi *Köroğlu Destanı*'dır. Behçet Mahir tarafından anlatılan *Köroğlu Destanı*'nda halk baytarlığı işiyle bizzat Köroğlu ilgilenmektedir. Yaralanan kır atın tedavi edilmesi için yapılan merhem yaraya sarılmakta ve on beş gün içinde hayvan sağalmaktadır. Kanaatimizce burada anlatıcı, yapılan merhemin reçetesi unutmış olmalı ki karışımından söz edilmemektedir.

"...*Kırat'ı Köroğlu çimdirdi. O zaman, eski dedeler, eski neneler, öyle ilaçlar yapardı ki bir hafta içinde, kılıç yarısı hicrana binerdi. Köroğlu ise, Kırat'ın sırtına merhem vurarak, on beş gün içinde Kırat'ın sırtı iyilendi...*" (Kaplan-Akalin-Bali 1973: 207).

Hikâyelerdeki halk hekimliği ve halk baytarlığının kökenini araştıranla-

ra yardımcı olacağı düşüncesiyle *Bin Bir Gece masalları*'nda rastladığımız bir hususu aşağıya alıyoruz.

"*Vezir, Nur'u kollarını bağlayan zincirleri çözmüş ve Nur, hemen birer parça iç yağı, balmumu, kireç ve sarımsak almış; bunları birbirine karıştırmış ve soğanla yoğurarak yoğun bir sıvı hâline getirmiş ve bundan bir yakı yaparak hayvanın hasta gözüne koymuş. Sonra gidip ahırdaki kuru tahtada yatmış ve tedavinin sonucunu Tanrı'ya emanet etmiş.*" (Onaran 2007: 451).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk dünyasında *em, türkeçare*, vb. adlarla bilinen halk hekimliği, insanlığın varoluşundan bu yana uygulanan bir tedavi şeklidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi modern tıbbın işinin bittiği yerde halk hekimleri, ocaklar, yatırlar devreye girmekte ve kendilerine göre bir tedavi işlemini devam ettirmektedirler.

Pertev Naili Boratav'ın ifadesiyle "*Destandan halk hikâyesine geçişin ilk basamağını teşkil eden Dede korkut Hikâyeleri*" ve onun devamında oluşan ve yüzyıllardır Türk insanının kültür unsurlarının toplandığı halk hikâyeleri çok yönlü araştırılmalıdır. Masal, efsane ve fıkraya göre daha uzun olan ve anlatılması, okunması günler, haftalar alan bu metinler üzerinde çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen bunların halk hekimliği ve halk baytarlığıyla ilişkisine pek temas edilmemiştir. Bu metinlerde, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi hem halk hekimliğinin hem de halk baytarlığının örnekleri fazlasıyla görülmektedir.

Burada konuyu araştırıcılara bir ipucu vereceği düşüncesiyle destan, masal, metinlerinde de konu ile ilgili örneklerden çok az da olsa verilmiştir. Demek ki, destan, masal, efsane, fıkra, halk hikâyesi okuyucusu sadece hoşça vakit geçirmek için okumamakta, dinleme-

mekte aynı zamanda pek çok bilgi birikimini de metinlere yansıdığını görmektir. Biz bu metinleri anlatan, meddahlara, âşıklara, hekâtçılara müteşekkirimiz. Onların sayesinde kültür değerlerimiz bugüne kadar ulaştı. Bir teşekkürümüz de halk hikâyesi dediğimiz metinleri yazanlara olacaktır. Tıpkı anlatıcılar da olduğu gibi yazarlar da kültür değerlerimizi Orhun Âbideleri'nden bugüne kadar getirebildiler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki bir dönemin roman ihtiyacını gören halk hikâyesi metinleri aynı zamanda bir folklor ansiklopedisidir. Araştırmacıların metinleri okurken bu gözle okumalarında yarar olduğunu zannediyoruz. Yine metinlerdeki tedavi şekilleri sayesinde halk hekimliğinin kökeninin çok eskilere götürebilmekteyiz. Eğer Dede Korkut Hikâyeleri yazılmasaydı biz anne sütünün, kır çiçeğinin yararını nereden bilecektik. Eğer elma yiyerek hamile kalma motifini halk hikâyelerinden görmeseydik, elmanın üreme sembolü olduğunu nasıl tespit edebilecektik? Narın mide fesadına iyi geldiğini Kadırlılı anlatıcımız anlatmasaydı hangi deneme yanılma yöntemiyle yıllar sonra uygulama alanına koyabilecektik. Halk edebiyatı araştırmacılarına düşen görev yukarıda da belirttiğimiz gibi okudukları metne çok farklı bakabilmelidirler. Bakış açımız ne kadar geniş olursa metin merkezli araştırmalarda elde edeceğimiz sonuçlar o kadar fazla olacaktır.

#### KAYNAKLAR

Acıpayamlı, Orhan, "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım, Ankara. MIFAD Yay, 1998.

Alptekin, Ali Berat. *Kırmanşah Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Akçağ Yay, 1999.

Alptekin, Ali Berat - Nizameddin Coşkun. *Çıldırli Âşık Şenlik Divanı (Hayatı-Atışmaları ve Hikâyeleri*, Ankara: Çıldır Belediyesi Yay, 2006.

Alptekin, Ali Berat. "Türk Masal ve Halk Hikâyelerinde Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi Motifi Üzerine", *Milli Folklor*, Bahar: 18-26.

Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig*, İstanbul, 1979.

Araz, Rifat. *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay, 1995.

Aslan, Ensar. *Çıldırli Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay, 1975.

Atalay, Besim. *Divanü Lûgat-it Türk*, Ankara: TDK Yay, 1986.

Boratav, Pertev Naili. *Türk halkbilimi II / 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.

Cemiloğlu, Mustafa. *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

Çetin, İsmet. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenk-nâmeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1997.

Duymaz, Ali Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 2001.

Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay, 1971.

Görkem, İsmail. *Halk Hikâyeleri Araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçağ Yay, 2000.

Kaplan, Mehmet-Mehmet Akalın-Muhan Bali. *Koroğlu Destanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay, 1973.

Kaya, Doğan-M. Sabri Koz. *Halk Hikâyeleri I*, İstanbul: Kitabevi Yay, 2000.

Larudi, Nurullah. *Batışı Olmayan Güneş Şarkın Dehası Ibn Sina* (Çev: Ali Evren), İstanbul, 2000.

Sinoue, Gilbert. *İsfahan Yolu 'İbn Sinâ'*, (Çev: Sonat Mayman), İstanbul, 2000.

Şenocak Ebru. *İbn Sinâ Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Elâzığ (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2005.

Şimşek, Esma. *Arzu İle Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Elâzığ. (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1987.

Türkmen, Fikret. *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*, Ankara: Akçağ Yay, 1995.

Türkmen, Fikret. *Tahir ile Zühre*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1998.

Türkmen Fikret-Mustafa Cemiloğlu. *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*, Ankara, 2006. (Yayımlanması için Türk Dil Kurumuna teslim edilmiş olup henüz yayımlanmamıştır.)